

УДК 821.161.2:28-92:82-228

Наталія Зикун,

канд. філол. наук, доцент Університету Державної фіскальної служби України

Зміна форматів української сатиричної публіцистики як пошук шляхів до читача

Досліджуються види сатиричних періодичних видань, умовно названих форматами, залежно від зміни функціонального призначення сатири, очікувань і потреб читацької аудиторії, інформаційного простору. Особлива увага приділяється композиційно-оформлювальним та жанрово-змістовим особливостям української сатиричної періодики початку ХХ ст., що зберігається у бібліотечних фондах України і зарубіжжя.

К л ю ч о в і с л о в а: сатиричне видання, сатиричний листок, сатиричний журнал, сатиричний збірник, сатирична газета, ілюстрований додаток до газети, сатирична сторінка, «газета в газеті», спеціальний сатиричний випуск газети.

Сатира як особливий спосіб відображення дійсності розвивається за принципом історичної послідовності й наступності. У різні історичні періоди залежно від суспільних умов і завдань у культурному житті кожного народу домінував певний тип сатири. Розвиток функціонального призначення сатири, зміна смаків і очікувань аудиторії й низка інших чинників, викликаних техніко-технологічними причинами, зумовили еволюцію форм донесення сатири до читача, каналів трансляції сатиричної інформації – видів друкованих періодичних видань, умовно названих нами сатиричними форматами: сатиричний листок, сатиричний журнал, сатирична газета, ілюстрований додаток до газети, сатирична сторінка, «газета в газеті», спеціальний сатиричний випуск тощо.

Попри увагу до української сатиричної періодики таких дослідників, як А. Волобуєва, В. Гутковський, А. Капелюшний, І. Крупський, О. Почапська, Н. Сидоренко, Л. Сніцарчук, В. Стадник, П. Федоришин та інші, комплексне дослідження видів цієї друкованої продукції не здійснювалося. Наявний у розпорядженні дослідників емпіричний матеріал засвідчує відсутність чіткого їх розмежування, що зумовлювало на практиці неоднозначність та неточність їхнього оцінювання з точки зору проблемно-тематичного наповнення, жанрових характеристик, особливостей оформлення.

Метою статті є дослідження видів сатиричних періодичних видань (або сатиричних форматів) першої половини ХХ ст., що зберігаються у бібліотечних фондах України і за кордоном.

Виклад основного матеріалу. Сатиричні видання, що виходили на українських землях, розсіяні по різних бібліотечних фондах. Найбільш цінні ма-

теріали, які дають змогу простежити історію формування системи української періодики, передовсім журнальної, зберігаються у бібліотеках Російської Федерації, насамперед у Російській національній бібліотеці у Санкт-Петербурзі, яка протягом двох століть одержувала обов'язкові примірники всіх видань, що видавалися на теренах імперії; повні комплекти багатьох газетних видань зберігаються також у бібліотеці Російської академії наук. Територіальна віддаленість колишньої імперської столиці, важкодоступність інформації, неприхильність до досліджень української культури зумовили низький рівень вивчення цієї теми. До того ж, деякі видання московські архівісти з невідомих причин забороняють копіювати. На жаль, нині в Україні відсутні повні комплекти сатиричних журналів, а деякі сатиричні видання й досі зберігаються лише в бібліотеках Російської Федерації. Щасливим винятком можна вважати український сатиричний журнал «Шершень», що виходив у Києві 1906 р.

Найбільш повним вітчизняним зібранням сатиричної періодики володіє Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, у різних відділах якої (відділі книгознавства, газетних фондів, в основному фонді) зберігається майже 150 одиниць сатиричних видань, насамперед журналів. Хоча серед них виданих на території України небагато (окремі харківські, одеські, київські журнали), переважають сатиричні органи, які друкувалися в Санкт-Петербурзі, Москві, Іркутську, Новгороді, Ярославлі, Тифлісі, Варшаві, інших містах тодішньої Російської імперії. Достатньо багатими є й фонди обласних наукових бібліотек – Одеської (майже 80 сатиричних видань, з яких лише 9 виходили в українських містах, у т. ч. – газета «Одеситка»), Харківської, Дніпропетровської.

У Науково-довідковій бібліотеці центральних державних архівів України нам вдалося виявити сатиричний журнал російською мовою «Урод», що виходив у Києві в 1918 р. Про нього досі не було згадувань у наукових розвідках, тому його вивчення сприятиме створенню більш повної як загалом пресової, так і сатирично-публіцистичної картини початку ХХ ст.

Очевидно у фондах регіональних бібліотек зберігається ще чимало видань, які чекають на своє «відкриття» для наукового загалу, дослідження й документування.

Відповідно до ДСТУ 3017-95, друкована періодика поділяється на чотири основних види: газети, журнали, бюлетені, календарі. Газетою вважається аркушеве видання (у вигляді одного чи декількох аркушів встановленого формату). Під журналом розуміють зброшуроване видання (у вигляді блоку скріплених у корінці аркушів встановленого формату) в обкладинці або оправі. У випадках скріплення аркушів друкованого матеріалу використовується термін «газетно-журнальне видання». Бюлетень – періодичне або продовжуване видання, що випускається оперативно, має ознаки журнального або газетного видання, містить матеріали організації, яка його видає. Серед календарів розрізняють табель-календар, перекидний календар, календар книжкового типу, календар знаменних дат [4, с. 19–24].

Схожими до визначених сучасним стандартом ознаками характеризувалися й відповідні друковані періодичні видання початку ХХ ст. Однак, тогочасна українська сатирична публіцистика була представлена більш широким колом форматів: сатиричним листком, сатиричним журналом, сатиричним збірником, сатиричною газетою, ілюстрованим додатком до газети із домінуванням серед них журналів, хоча чіткого розмежування все ж не спостерігалось. Так, журнали, як і сучасні видання журнального типу, являли собою скріплені сторінки, що називалися тоді «зошитами» або «книжками». У щотижневій сатиричній газеті «Вихрь» (виходила 1906 р. у Москві, номер 5 зберігається в НБУВ), наприклад, містилося оголошення про передплату на журнал «Красный Факел», який був додатком до неї і виходив «щомісячно зошитами по 12–16 сторінок» (Вихрь. – № 5 – С. 4). В оголошенні про передплату на політично-науково-літературний місячник «Вільна Україна» у числі 7 газети «Волна» від 3 травня 1906 р. (с. 4) говорилося, що «книжка (журналу – прим. наша) має не більше 6 сторінок».

Нерідко підставою для віднесення періодичного видання до того або іншого виду були його назва, підзаголовок, офіційно закріплений за ним статус. Однак наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. ще не розроблялися термінологія й теоретичні питання класифікації періодичних видань, не набув завершення процес типологічної диференціації книги, альманаху, газети й журналу за зовнішніми типологічними ознаками, що зумовлювало однотипність форматів видань, розмірів набірної шпальти та засобів шрифтового, ілюстративно-графічного оформлення. Саме тому в різних регіонах фіксуються випадки невідповідності назви і виду видання. Інколи журнал реєструвався як газета або видавалося свідоцтво на право видання бюлетеня, а він, насправді, був журналом. Літературно-науковий місячник «Нова громада» (№ 1, 1906 р.) у розділі «Бібліографія» називає відомий український сатиричний журнал «Шершень» «гумористичною тижневою газетою» (Нова громада. – Січень 1906 р. – Кн. 1. – С. 153), що також підтверджує відсутність чітких критеріїв для розмежування часописів із тижневою періодичністю виходу. Тому при кваліфікації періодичних видань варто орієнтуватися не на самохарактеристику видання чи офіційно закріплений за ним статус, а на комплекс типологічних ознак.

У науковому дискурсі відсутня однозначність при визначенні терміна сатиричний журнал. Історик В. Жуков, не розрізняючи сатиричні та гумористичні журнали, розуміє під ними збірники, альманахи, журнали, газети, листівки, інші продовжувані офіційні та неофіційні видання сатиричного характеру з різною періодичністю, яка часто не витримувалася, віддруковані типографським способом, гектографовані чи рукописні [6, с. 146–147]. В іншій публікації дослідник розглядає сатиричний журнал «як сукупність літературних і зображально-графічних творів, представлених широким спектром жанрів, які відображають події суспільно-політичного життя, опосередковуючи їх у художніх образах [5, с. 53]. Б. Левінтов також застерігає, що термін «сатиричні журнали» може бути прийнятий із певною мірою умовності. До них він пропонує зараховувати видання, де сатира й карикатури посідають центральне місце [10, с. 273]. Форма ілюстрованого сатиричного журналу на українських землях, вважає Ю. Івакін, утвердилася ще в середині ХІХ ст. Сучасний же йому сатиричний журнал він визначає як синтетичну форму, що становить єдність літератури і графіки (карикатури). Поєднання графічного й літературного елементів не є механічним, а визначається політичним спрямуванням видання [7, с. 168].

Г. Стернін відзначає, що в 1905–1907 рр. переважав тип журналу, в якому зображальний матеріал виразно домінував над літературним, що почасти лише коментував ті чи інші малюнки [14, с. 33]. Сприяв цьому, на його думку, розвиток друкарського мистецтва, що створив умови для використання такого потужного засобу емоційного впливу, як колір. Саме колір забезпечив виокремлення малюнка на журнальній сторінці, його значення як самостійного твору.

Тонкі сатиричні журнали містили анонімні, підписані псевдонімами чи справжнім прізвиськом автора (автонімом) прозаїчні, поетичні, іконографічні повідомлення різних жанрів. Предметом висвітлення в публіцистично загострених матеріалах у специфічній образній, нерідко латентній, формі з використанням інакомовлення, натяків, езопової мови, інших прийомів літературного приховування були соціально значущі явища суспільно-політичної, економічної, культурно-духовної, побутової сфер дійсності, які віджили і вступали в суперечність із загальними тенденціями розвитку, гальмували рух уперед. Сатиричний ефект досягався за допомогою іронії, сарказму, гіперболи, гротеску, інших художніх методів сатири як соціальної форми комічного [6, с. 146–147]. Сторінки сатиричних журналів виступали своєрідною «формальною» пародією на жанровий комплекс несатиричного видання, забезпечуючи формальну репрезентативність жанрів усіх жанрових груп, але винятково із сатиричним змістом. Причому, усі вони характеризувалися меншим, ніж звичайно, обсягом, у відповідних рубриках: «Телеграми»; «Київська хроніка»; «З життя політичних партій»; «Музичні новинки»; «Політичний огляд»; «Оголошення». Такі рубрики можна назвати псевдорубриками, або псевдожанровими рубриками, оскільки вони, передбачаючи монтування малих сатиричних текстів, створених за принципами пародійності, іронічності, до справжніх оголошень або хронікальних матеріалів не мали жодного стосунку.

Новий сатиричний журнал, що сформувався у період революційних подій початку ХХ ст., складався із 8–12, рідше – 16 сторінок, надрукованих найчастіше на низькосортному, сіруватому, однак достатньо цупкому папері. Його формат був трохи меншим або трохи більшим від сучасного формату А4. Наприклад, сатиричний листок «Хрін» був розміром 18 x 28 см; «Гедз» – 26 x 35 см; «Будяк» – 24 x 34 см; «Благонамеренный Полтавець» – 17 x 34 см; «Южная Оса» – 22 x 29 см; «Екатеринославский Сатирик» (1910 р.) – 26 x 34 см; «Гвоздь» – 17 x 26 см; «Реп'яхи» – 17 x 28 см.

Важливою формальною ознакою сучасного журнального видання є обкладинка, яка визначається як «покриття блоку видання (комплекту скріплених між собою аркушів чи зошитів), що складається з двох боковин, а у виданнях обсягом понад 68 сторінок має корінцеву частину». Нині вона виконує низку функцій: скріплювальну, захисну, художню, інформаційну, інтригуючу [9, с. 75].

Однак у сатиричних виданнях початку ХХ ст. обкладинка ще не набула сучасного вигляду й повноти функціональності. Це був, по суті, титульний аркуш, який не завжди навіть друкувався на щільнішому папері. На наше переконання, першу й останню сторінки (саме сторінки, а не аркуші) слід розглядати як особливий оформлювально-змістовий елемент журналу. Титульна сторінка ще залишалася першою сторінкою видання, хоча й відрізнялася за оформленням і змістом від внутрішніх його шпальт. Вона, крім маніфестування програмних особливостей журналу, використовувалася й для розміщення контенту. Постійними її елементами у верхній частині, або так званому шпигелі, були: назва, нерідко супроводжувана заголовною віньєткою; підзаголовок (самоназва), дата виходу, номер (число), вартість. Центральне місце відводилося так званому топовому зображальному матеріалу – карикатурі або сатирично-героїчному малюнку, виконаним у кольорі, які відображали загальний характер номера. Ідея цього зображення, зазвичай, підтримувалася й розвивалася вербальними сатиричними публікаціям.

Тогочасні сатиричні журнали вирізнялися з-поміж інших видань кольором як важливою ознакою. Переважно, вони друкувалися кількома фарбами, серед яких домінувала червона. Колір фахівці відносять до ефективних засобів впливу на психіку людини, оскільки саме кольорова гама здатна породжувати різні емоції. Гнітючі сірі, чорні барви, зазвичай, домінують при зображенні ворогів, натомість білий і червоний спектр характерний для відтворення позитивного героя. Червоний колір у сатиричних журналах початку ХХ ст. також символізував революційність атмосфери, піднесеність духу пригноблених мас, передчуття неминучого зіткнення й насунання «політичної грози» – причому, це виявлялося як через вербальні, так і візуальні форми.

У єдиному випуску гумористично-сатиричного листка «Хрін» – сторінки сіро-зеленого кольору, текст та ілюстрації – коричневого. Зверху на титульній сторінці, охайно й стримано оформленій, вказується ціна, назва (оформлена у лаконічному стилі, що нехарактерно для інших україномовних сатиричних журналів – просто літерами великого

розміру), підзаголовок («гумористично-сатиричний листок»), дата виходу (13 квітня 1908 р.).

Під цією інформацією подається центральна карикатура випуску із заголовком «Великодна писанка» із зображенням депутата III Думи, куркуля, який мало чим відрізняється від селян, які схилилися перед ним у поклони, за зовнішнім виглядом – хіба що пихою та огрядністю. Він, проходячи повз них, не зупиняючись, на ходу кидає спогорда: «Нарешті таки ми й про вас подбали! Свіженького хрінку привіз вам. Їжте на здоров'ячко!». Ця карикатура, власне, сигналізувала про тему номера – він увесь присвячений «результативності» діяльності III Думи. Власне, цей випуск гумористично-сатиричного листка умовно можна було б назвати «журналом однієї теми» – більшість матеріалів торкаються діяльності парламентаріїв III Думи.

Перша сторінка найпопулярнішого на початку XX ст. сатиричного журналу «Шершень» також складалася зі схожих елементів: у верхній частині вказувалися назва і підзаголовок – «Український тижневик гумористично-сатиричний», місце і дата виходу чергового числа, вказувалися число, вартість. В окремих номерах (наприклад у другому), наводилася вартість передплати, у т. ч. й для закордонних читачів, тарифи для комерційних оголошень, адреса редакції, за якою ці оголошення приймалися. Схожа довідкова інформація про видання подавалася й у нижній частині останньої сторінки, певною мірою дублюючи першу. Основна частина площі відводилася сатиричній ілюстрації, інколи з лаконічним текстовим супроводом.

На практиці сформувалися певні критерії вдалого оформлення обкладинки журнального видання, серед яких науковцями виокремлюються зокрема: читабельність назви; гармонійне поєднання кольорового оформлення й змісту публікацій; розміщення головного зображення в оптичному центрі титулу; урахування культурних традицій суспільства; неперевантаженість зайвими елементами [9, с. 76]. Певною мірою їм відповідало й оформлення титульної сторінки сатиричних журналів першого–другого десятиліть XX ст. Так, перша й остання сторінки сатиричних журналів «Гедз», «Будяк», «Реп'яхи» стають менш завантаженими, але й менш інформативними.

Сатиричні журнали дають багатий матеріал для визначення місця, функцій, специфіки зображальної складової у сатиричному українському виданні періоду, що аналізується. Вона становила майже половину журнальної площі й була представлена карикатурами, сатиричними, реалістичними ма-

люнками, шаржами, деякими оздоблювальними елементами.

Специфічним зображально-графічним елементом цього періоду найчастіше виступає віньєтка (від фр. *vignette* – «виноградна гілка»), яку мистецтвознавці розглядають як узагальнювальну номінацію для невеликої ілюстрації. Її можна вважати і своєрідною графічною прикрасою на полосі видання у формі малюнка чи оздоблення, або заставкою, яка нерідко позначала завершення окремих журналістських матеріалів.

Російська дослідниця А. Каск вказує на відсутність зв'язку віньєток у журналах з їхнім змістом або ж на слабкий зв'язок, що мало власне технічне пояснення: у розпорядженні редакцій була невелика кількість політипажів, які різні журнали нерідко отримували з одного джерела [8, с. 316]. Тому повторення віньєток спостерігалось не лише на різних сторінках одного номера, у різних номерах одного видання, але й у різних виданнях. Коло елементів, які використовувалися для віньєток у журналах початку XX ст., досить обмежене. Так, від першого до восьмого номера журналу «Шершень» на всіх сторінках були віньєтки малого розміру у вигляді птахів, комах, квітів. Пізніше зображення урізноманітнюються, збільшується їхній розмір, розширюється вибір зображень, змінюється значення. Якщо в журналах мистецьких, загального змісту віньєтки виконували переважно декоративну, оздоблювальну функцію, то в сатиричних виданнях вони надають їм певної гостроти й публіцистичності. Так, у двох числах «Шершня», присвячених Т. Шевченку (№ 8, 9), використані віньєтки В. Красицького – Шевченків «Кобзар» на тлі сонця, що сходить; яскраве сонце, що сяє крізь загразоване тюремне вікно.

Особливою формою журнальної ілюстрації була заголовкова віньєтка, яку можна розглядати як своєрідну емблему видання. На переконання А. Каск, вона представляла девіз, або ж навіть програму сатиричного видання [8, с. 140]. Кілька варіантів заголовка-назви журналу «Шершень», численні віньєтки належали М. Яковлеву. Він виконував не тільки сторінкові карикатури, а й численні оздоблювальні елементи. Заголовкова віньєтка «Шершня» варіювалася практично в кожному номері – або накресленням, або кольором. У деяких числах вона взагалі відсутня (№ 19–23; 25–26). З часом характер оздоблювальних елементів змінюється: у гумористично-сатиричному листку «Хрін» – це переважно малі пейзажні малюнки, абсолютне пов'язані зі змістом матеріалів.

Віньетки майже зникають із пізніших журналів, вони замінюються невеликими малюнками.

Є. Демченко, описуючи сатиричну пресу, виокремлює: журнали й збірники, які містили лише викривальну поезію й публіцистику («Молнии», «Огоньки») [3, с. 7]. Укладачі покажчика періодичних видань, які виходили в Катеринославі та Катеринославській губернії, вказують, що протягом 1838–1917 рр. там друкувалося 10 «гумористичних збірників, хоча всі вони були досить недовговічними» [12, с. 10], очевидно, розуміючи під цією номінацією загалом сатиричні видання. До них вони відносять «громадсько-сатиричний журнал з карикатурами»; «гумористичний журнал за зовнішністю і змістом»; «сатиричний і гумористичний збірник», «гумористичний журнал», «щотижневий гумористично-сатиричний збірник» та ін. Тобто, як бачимо, в синонімічному значенні вживалися номінації «журнал» і «сатирично-гумористичний/сатиричний збірник». Причому, збірники Катеринославщини щоразу виходили під іншою назвою: «Крючок» (1906 р., випуск 1); «Пьявка» (1906 р., випуск 2); «Шпик» (1906 р., випуск 3). Можливо, традиція називати сатиричні видання в цьому регіоні «збірниками» бере початок від гумористичного збірника «Трезвон» (1896 р.), який видавав В. Е. Алексєєв. Згадка про нього міститься в «Библиографии русской периодической печати 1703–1900 гг. [1, с. 636].

Цікавим сатиричним форматом були й ілюстровані додатки до газет загального змісту, які видавалися у Києві, Харкові, Одесі. Вони випускались у формі журналу, однак не мали спеціальної обкладинки; обсяг варіювався від 4 до 16 сторінок ілюстрованого тексту [2, с. 45]. Додатки, зазвичай, мали однакову з газетою назву, не відзначалися чіткою регулярністю та періодичністю. До 17 жовтня 1905 р. в них домінували ілюстрації до публікацій газети за останній тиждень [2, с. 23–24]. Є. Демченко вказує на відмінності між ілюстрованим додатком і сатиричним журналом: 1) додатки містили переважно фотографії, що ілюстрували публікації в газеті. Лише з листопада 1905 р. у деяких з них з'являється спеціальна сатирична рубрика, вони поступово дистанціюються від газет за контентом, набувають дедалі більшої самостійності; 2) в ілюстрованих газетних додатках переважали зображальні матеріали, а літературна сатира вміщувалася на шпальтах самих газет, сатиричні ж журнали були ареною вираження спільного політичного протесту прогресивних літературних і художніх сил; 3) скромність зовнішнього вигляду, використання в оформленні лише чорної фарби, строкатість вважалася не лише дорогою, а й зайвою, оскільки додаток не

був злободенною листівкою [2, с. 46]. Завдяки цьому додатки виходили і в період столипінської реакції, випуск же сатиричних журналів на території України припинявся уже через півроку після її розгортання.

До групи сатиричних видань відносили й так звані «сатиричні листки», особливості яких не написані чітко. Найімовірніше, спочатку назва «сатиричний листок» була синонімічною до «листівки» або могла використовуватися для позначення зображень і лаконічних текстів сатиричного характеру на одному аркуші, що забезпечувало оперативність виготовлення, простоту в тиражуванні й розповсюдженні. Найчастіше основною диференційною ознакою вважається невеликий обсяг поряд із загальною схожістю з тонкими сатиричними журналами, яка сформувалася, очевидно, пізніше. Однак у період, що досліджується, слово дистанціювалося від первинного змісту й використовувалося як синонім номінації «журнальне сатиричне видання», хоча не було абсолютно ідентичним за значенням.

Як приклад з української практики можна розглянути «Хрін» (1906 р.). Незважаючи на певну схожість із журналом «Шершень», він мав свої відмінності. Це дає підстави називати «Хрін» дійсно гумористично-сатиричним листком: менша кількість ілюстрацій, зокрема карикатур; переважання малих сатиричних форм (навіть мініатюр); невисока щільність тексту на сторінці; особливості верстки. Неподання інформації про періодичність, членів редакції опосередковано свідчило про відсутність у видавця планів щодо продовження видання, хоча передова стаття давала надію на наступну зустріч з читачем: «Поки що посмакуйте й гіркого, про те ж, що буде потім, поговоримо іншим часом, другим разом, коли виясниться...».

Сатирична публіцистика набувала форми й сатиричної газети, прикладом якої може бути «Одеситка», що вийшла лише один раз обсягом 4 великоформатні аркуші. Схожі характеристики мали й інші столичні та регіональні сатиричні газети. Російська дослідниця О. Лепілка безпідставно називає «Одеситку» єдиним сатиричним виданням газетного типу в провінційній російській пресі початку ХХ ст., адже провінційну пресу вона тлумачить досить широко – як таку, що виходила в різних регіонах тодішньої Російської імперії, зокрема у Царстві Польському, Великому Князівстві Фінляндському – скрізь, за винятком двох столиць – Москви й Санкт-Петербурга [11, с. 314].

Якщо брати українські терени, то у 1906 р. в Полтаві виходила «Газета газет» (редакція називала її «Органом всепартійним. Гумористичним ілюстрова-

ним виданням») як додаток до газети «Полтавский вестник». До речі, 3, 6–12 номери цього видання зберігаються в Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург) [13, с. 31]. У 1908 р. в Таврійській губернії з'являється сатиричне видання газетного типу – «Крымский шут» [15, с. 50], яке визначили як: «новая веселая, злободневная и иллюстрированная газета юморо-сатирическая и литературная». Перший її номер вийшов 25 грудня 1908 р., а загалом видання проіснувало достатньо довго – півтора року, виходячи щотижня. Видавцем газети був Ш. Ш. Полятус, який уже мав у своєму активі два реалізовані газетні проекти в Одесі, однак, очевидно, не зовсім успішні. Після «Крымского шута» він опікувався друкованими виданнями у Мелітополі.

У тому ж 1908 р. у Севастополі почав виходити сатиричний «Прожектор», редагований А. Легостаєвим. Його редакція називала «позапартійним періодичним суспільно-літературно-гумористичним журналом-газетою» [15, с. 50]. Побачило світ всього 11 номерів.

1910 р. у Феодосії вийшло два номери газети гумору і сатири «Феодосийская жизнь». У 1913 р. тут з'явилася «гумористична газета в газеті» – на розворот підвалу «Голоса Феодосии» друкувалася «нова феодосійська, караїмо-єврейська, греко-російська суспільно-літературна газета курортно-чебуречного спрямування «Чебуреки». Таким чином, редакція задовольняла запити читачів, уникаючи необхідності отримувати окремих дозвіл на сатирично-гумористичне видання. Проте вийшло лише два таких випуски [15, с. 51]. Переважно ці видання відображали місцеві проблеми.

Попри певну схожість із сатиричним журналом за формально-змістовими ознаками, газета є аркушевим виданням. Серед основних відмінностей сатиричної газети початку ХХ ст. як аркушевого видання від тонкого сатиричного журналу можна назвати: менший обсяг (переважно 4 сторінки); більший формат; інше, ніж у журналі, співвідношення вербального й зображального матеріалу із переважанням першого; менша роль кольору в оформленні, переважання чорно-білого зображення; менша вартість; тяжіння до більш обсягових публікацій, попри представленість широкої палітри сатиричних жанрів. Однак це ще не давало підстав говорити про власне газетну верстку – подання матеріалу стовпчиками. Пізніше, наближаючись за композиційно-оформлювальними характеристиками до стандартів газетного видання, сатиричний газетний часопис втрачав виразно сатиричний зміст. Його контент розбавлявся іншими публікаціями.

Згодом великого поширення набувають сатиричні сторінки в газетах, друковані й рукописні аркуш-блискавки, спеціальні сатиричні випуски газет. Цим вирізнялися навіть багатотиражки. Взяти хоча б спеціальний сатиричний випуск газети «Кіровоць» – органу партбюро, дирекції та завкому Турбогенераторного заводу ім. С. М. Кірова (м. Харків) від 17 лютого 1950 р. Половину сторінки звичайного газетного формату займали матеріали із викриттям одного факту. Загальний заголовок випуску – «Как в кино». Сторінка композиційно становила єдність трьох частин: 1) інформації про факт на два абзаци, з якої слідує, що цех Т-1 систематично не виконує виробничий графік, унікальні станки часто простоюють. Начальник цеху ганяється за деталями, випускаючи з поля зору інші важливі питання. Критику завжди визнає, але зі спокійною совістю повторює помилки – виходить як «на повторних сеансах кіно»; 2) сатиричного малюнка, на якому начальник цеху із сачком намагається ввіймати дефіцитну запчастину; 3) сатиричного вірша, який за змістом є фактично дублюванням першої, документальної частини (Кіровоць) – Б.н. – 1950. – 17 лютого).

Сторінки гумору й сатири зберігаються у газетах радянського періоду (насамперед, регіональних) і пізніше, що компенсувало відсутність самостійного сатиричного типу друкованого періодичного видання.

Висновки. Отже, можна говорити про постійні пошуки сатиричною публіцистикою першої половини ХХ ст. найефективніших видавничих форматів для переконування читача й впливу на нього. Найуспішнішим виявився тонкий ілюстрований щотижневий сатиричний журнал. Однак схожими ознаками володіють й так звані сатиричні збірники, сатиричні листки. Важко однозначно встановити відмінності між тогочасним журнальним і газетним виданням, які виходили щотижнево. З часом сатиричні видання поступово втрачають свою самостійність. У більш пізні періоди сатиричного побутує у медійному дискурсі у вигляді сатиричної сторінки, або «газети в газеті», спеціального сатиричного випуску газети тощо. В усіх сатиричних виданнях, попри наявні відмінності, спостерігається певна схожість внутрішньої структури: невеликий обсяг (8–12 сторінок); камуфлювання авторства, зумовлене важкими цензурними умовами; система псевдорубрик, або псевдожанрових рубрик, що забезпечували виразно оцінний характер; органічне поєднання зображальних і вербальних публікацій, збалансоване їх розміщення; «вмонтовування» карикатур навіть без текстового

супроводження у сторінку із сатиричними публікаціями, що зумовлювало підсилення звучання обох видів публікацій; особлива роль кольору як засобу передачі змісту й впливу на читача.

У подальшому актуальним аспектом дослідження українських сатиричних видань виступатиме простежування особливостей побутування сатири у більш пізні періоди за відсутності самостійного сатиричного типу друкованого періодичного видання та вивчення специфіки сатиричного сегмента так званої «неформальної преси».

Не менш актуальною залишатиметься проблема зберігання в належному стані сатиричних видань у бібліотеках, архівах, переведення їх у цифрову форму.

Список використаних джерел

1. Библиография русской периодической печати 1703–1900 гг. – Петроград, 1915.
2. Демченко Е. П. Политическая графика Киева периода революции 1905 – 1907 гг. / Е. П. Демченко – К. : Наук. думка, 1976. – 186 с.
3. Демченко Е. П. Сатирическая пресса Украины 1905–1907 гг. / Е. П. Демченко – К. : Наук. думка, 1980. – 148 с.
4. ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види: Терміни та визначення. – К. : Держстандарт України, 1995. – 45 с.
5. Жуков В. Сатирические журналы периода первой русской революции как исторический источник / В. Ю. Жуков // Новое о революции 1905–1907 гг. в России: межвуз. сб-к. – Л., 1989. – С. 51 – 76.
6. Жуков В. Сатирические журналы периода 1905–1907 гг. (источниковедческий аспект) / В. Ю. Жуков // Русское революционное движение и проблемы развития литературы: межвуз. сборник. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – С. 146 – 176.
7. Івакін Ю. О. Про езопівську мову сатиричних журналів епохи першої російської революції / Ю. О. Івакін // Відображення першої російської революції в українській та російській літературі. – К., 1956. – С. 164–185.
8. Каск А. Н. Жанровая структура, сюжетика, эстетика журнальной иллюстрации в России XVIII – XIX вв. : дис. ... канд. наук : спец. 17.00.04 Изобразит. и декорат.-прикл. искусство и архит. / А. Н. Каск. – М., 2011. – 316 л.
9. Колісник О. Портретна обкладинка журналу: визначальні дизайнерські й типологічні характеристики // Проблеми державного будівництва в Україні. № 21 (у 2 т.) : зб. мат. міжнар. конф., 16–17 лютого 2013 р. – К. : КиМУ, 2012. – Т. 2. – С. 75–77.
10. Левинтов Б. М. Сатирическая журналистика 1905–1907 гг. / Б. М. Левинтов // Вопросы советской литературы. – М.; Л., 1957. – Вып. 5. – С. 269–318.
11. Лепилкина О. И. Система русской провинциальной периодической печати (XVIII – начало XX вв.) : монография / О. И. Лепилкина – М. : Илекса, 2010. – 364 с.
12. Періодичні видання Катеринослава та Катеринославської губернії (1838–1917 рр.) : список / укл. Н. Сидоренко, О. Сидоренко, О. Школьна. – Л.; К., 1995. – 154 с.
13. Періодичні видання Полтави та Полтавської губернії (1838–1917 рр.) : список / укл. Н. Сидоренко, О. Сидоренко, О. Школьна. – К., 1996. – 126 с.
14. Стернин Г. Графика русских сатирических журналов 1905–1906 гг. / Г. Стернин // Искусство. – 1955. – № 3. – С. 33–38.
15. Хоменок О. С. Дореволюционная сатирическая печать Таврической губернии (1838–1916) : очерк истории и библиографический указатель. – Одесса : АО БАХВА, 2003. – 180 с.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2016 р.

UDC 821.161.2:28-92:82-228

Natalia Zykun,

PhD, Associate Professor, University of State Fiscal Service of Ukraine

SHIFTS OF FORMATS OF UKRAINIAN SATIRE PUBLICISM AS A FIND PATH TO THE READER

The author investigates the types of printed satire periodicals, conventionally called formats, depending on the shifts of functional assignments of satire, needs and wants of target readers, information space. Special attention is paid to composition and design as well as to genre and content peculiarities of Ukrainian satire printed matters of early XX century that stipulated the special character of content and effect on the audience, determined the role of a satire printed matter as a publicistic factor of activation and development of Ukrainian national and liberation movement.

К е у в о р д с: satire printed matter, satire paper, satire journal, satire bulletin, satire newspaper, illustrated appendix to the newspaper, «paper in paper», special satire edition of a newspaper.

УДК 821.161.2:28-92:82-228

Наталія Зыкун,

канд. филол. наук, доцент Университета ГФС України

ИЗМЕНЕНИЕ ФОРМАТОВ УКРАИНСКОЙ САТИРИЧЕСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ КАК ПОИСК ПУТЕЙ К ЧИТАТЕЛЮ

Исследуются виды сатирических периодических изданий, условно названных форматами, в зависимости от изменения функционального назначения сатиры, ожиданий и потребностей читательской аудитории, информационного пространства. Особенное внимание уделяется композиционно-оформительским и жанрово-смысловым особенностям украинской сатирической периодики начала XX в., которая сохраняется в библиотечных фондах Украины и зарубежья.

К л ю ч е в ы е с л о в а: сатирическое издание, сатирический листок, сатирический журнал, сатирический сборник, сатирическая газета, иллюстрированное приложение к газете, сатирическая страница, «газета в газете», специальный сатирический выпуск газеты.